

השגה לגבי ערכי המקום - חיבור תרבות וטבע

גיא בן הינום

יפה נוף משוש כל הארץ
הרציון ירדתי צפון קרית מלך רב
תהלים מה ג

רקע תרבותי

רקע תכנוני

1. מבוא

2. ערכי המורשת בגיא בן הינום

2.1 חוק גנים לאומיים – גן לאומי

2.2 ערכים ותכונות (Values and Attributes)

2.3 פרשנות הערכים

3. עיר, קבורה וחזון

3.1 מקום של עיר

3.2 מקום של קבורה

3.3 מקום של חזון

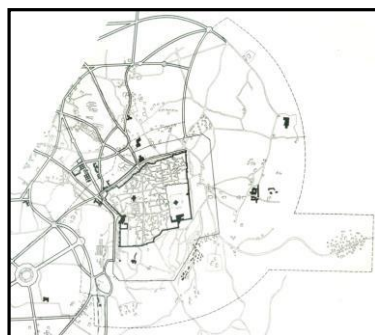
3.4 הגעה אל המקום

3.5 ההיבטים ההיסטוריים והתכנוניים במאה ה-20

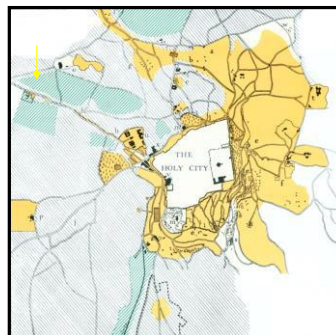
3.6 היסטוריה חברתית

4. סיכום

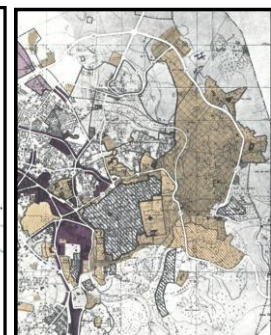
תכניות

תכנית
Maclean
1918

תכנית
Ashbee
1922

תכנית
Kendall
1944

המרחב הפתוח ומושגי הגיא הפתוח היו בבסיס התכנון בירושלים

רקע תרבותי

המרחב מגלם בתוכו מורשת תרבותית מוחשית ולא מוחשית שהתפתחה במשך דורות הכוללת התייחסות של הגעה אל המקום ויצירת הריק בין העיר והמרחב הפתוח שלה.

מרחב העיר נקבע במסכת עירובין נ"ה. שם נקבע מושג קרן העיר אשר מהווה תפיסה וירטואלית של המרחב של עיר –

רש"י: היתה רחבה מצד זה וקצרה מצד זה רואין אותה כאילו היא שוה - כשבא למדוד התחומין למערב אצל קרן מערבית דרומית אינו מודד מן החומה אלא מרחיק ומושך למערב עד כנגד חודה של קרן מערבית צפונית הנמשכת ויוצא' למערב ומודד וכן לקרן דרומית מזרחית:.

התבוננות בערכים אלו מתבצעת באמצעות מרחב פתוח באין מפריע, אשר מאפשרת למבקר, לעולה לרגל ולאזרח להבין את העומק ההיסטורי ואת הערכים שנוצרו במשך הדורות במקום.

ערכים אלו נוצרו בטקסטים של המשנה והתלמוד ואף מאוחר יותר באומנות ובספרות, בעיקר ביהדות ובנצרות ומעט באסלאם.

הדבר קיבל גם ביטוי בשאיפות של יהודה הלוי על רקע הטקסט של תהילים מ"ח, ג.

**יפה נוף משוש כל־הָאָרֶץ
הר־צִיּוֹן יִרְכָּתִי צִפּוֹן קִרְיַת מֶלֶךְ רַב**

ובדברי המשורר יהודה הלוי

**יפה נוף משוש תבל קריה למלך רב / לך נכספה נפשי מפאתי מערב
המזן רחמי נקמר כי אזכרה קדם / כבודך אשר גלה ונוד אשר חרב
ומי יתנני על כנפי נשרים, עד / ארנה בדמעותי עפרך ויתערב
דרשתיך, ואם מלכך אין בדך ואם במקום / צרי גלעדך - נחש שרף וגם עקרב
הלא את אבניך אחונן ואשקם / וטעם רגביך לפי מדבש יערב**

רקע תכנוני

תמ"א 35, תמ"מ 1, תכנית עמ/6, תכנית עמ/9 ואף תכנית 2000 של העיריה קובעות שהמרחב שבו אמור לעבור התואי של רכבל, הינו לשימור.

טרם הוכן תיק תיעוד כדי למלא החובה של סעיף 12 (ב) לתוספת הרביעית ש"ברשימת אתרים יפורטו הטעמים לכך שהאתר ראוי לשימור, באיזו מידה ניתן לפתח את האתר, פרטי הבעלים של האתר ובעלי זכויות אחרים בו, ופרטים אחרים ככל שתמצא הועדה לשימור אתרים לנכון".

ועדת השימור בעניין העיר העתיקה כבר קבעה שהעצים, המבטים, הרקמה אורבנית והלא-מוחשי כחלק מראוי לשימור כ"פרטים אחרים ככל שתמצא הועדה לשימור אתרים לנכון".

בנוסף בסעיף 1 לתוספת הרביעית נקבע שאתר הינו "בנין או קבוצת בנינים או חלק מהם, לרבות סביבתם הקרובה, שלדעת מוסד תכנון הם בעלי חשיבות היסטורית, לאומית, אדריכלית או ארכיאולוגית".

בענין של שימור בעין כרם, ועדת השימור אף קבעה שהטרסות חשובות לשימור היות שסעיף 1 לחוק מגדיר "בנין" – כל מבנה, בין שהוא בנוי אבן ובין שהוא בנוי ביטון, טיט, ברזל, עץ או כל חומר אחר, לרבות – (1) כל חלק של מבנה כאמור וכל דבר המחובר לו חיבור של קבע;

(2) קיר, סוללת עפר, גדר וכיוצא באלה הגודרים או תוחמים, או מיועדים לגדור, או לתחום, שטח

קרקע או חלל;

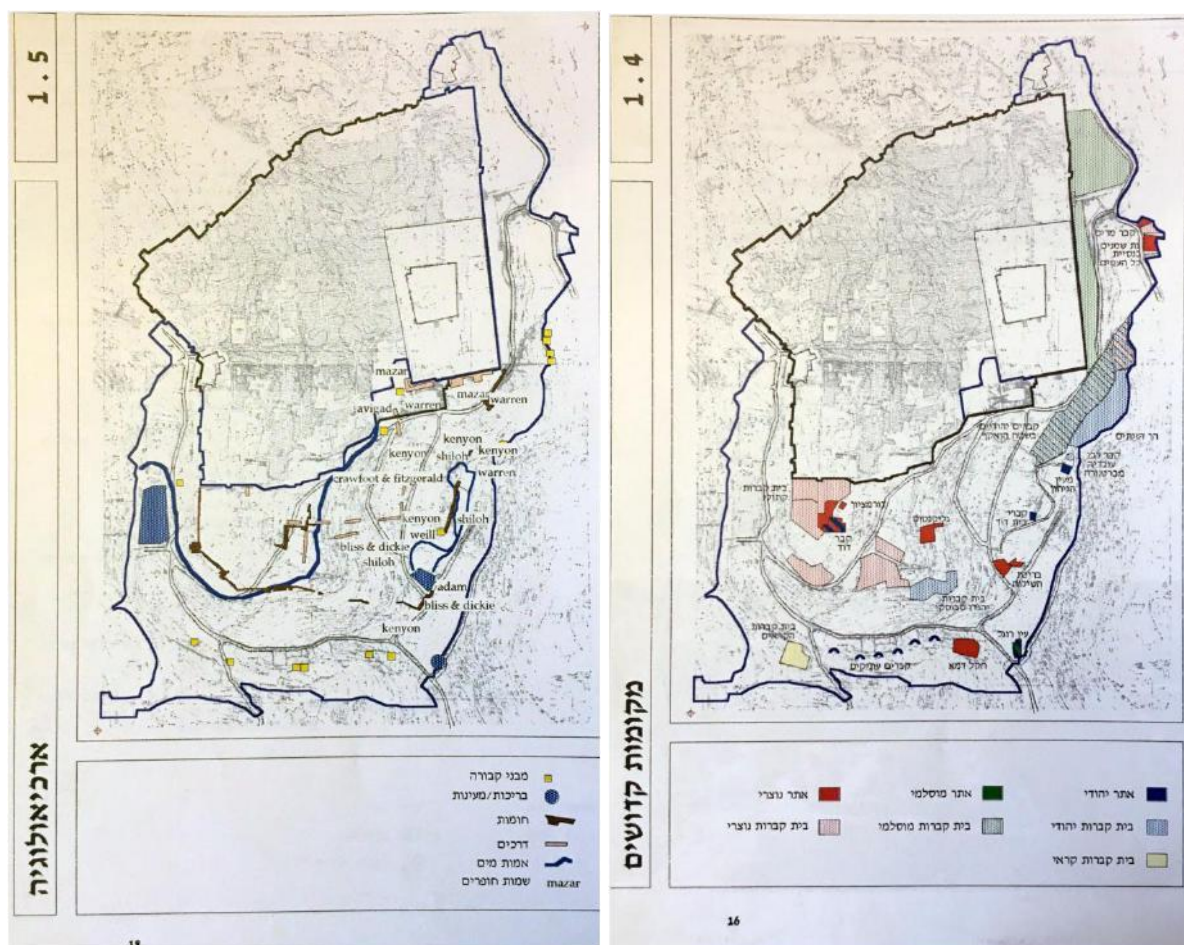
חלל משמעותו שלושה מימדים.

להלן מקצת הנושאים שיש להכין ב"תיק תיעוד" הנחוצים למלא חובת המחוקק כמתואר בתוספת הרביעית לחוק התכנון והבניה, תשכ"ה וזאת כדי לנסח הטעמים של "ראוי לשימור" ומעבר לערך הנופי שבלעדיו לא ניתן לעשות כל הערכה של התכנית בצורה עניינית

אם מכינים תיק תיעוד לבנינים של המאה העשרים עץ אחת כמה וכמה למקום "שלדעת מוסד תכנון הם בעלי חשיבות היסטורית, לאומית, אדריכלית או ארכיאולוגית" – מוסדות התכנון ארצית, מחוזית ומקומית קבעו בתכניות שלהם חשיבות זו.

1. מבוא

גֵיא בֶן הַנֶּם או גֵיא בֶן הַנֶּם (הוא שמו של גיא בירושלים הנזכר רבות במקרא, וכיום מזוהה כעמק הנמצא מדרום לעיר העתיקה ועיר דוד ומקיף את הר ציון. הוא מתחבר במזרח אל נחל קדרון. מתחם ממילא מהווה את קצהו השני. הר ציון במוקד המרחב היה ערך ייחודי שקיבל איזכור בתהילים מ"ח,ג':

למעלה: מתוך תכנית עמק המלך (מייק טרנר ואולריך פלזנר)

2. ערכי המורשת בגיא בן הינום

2.1 הגדרת גן לאומי:

חוק גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה, תשנ"ח-1998:

גן לאומי - שטח המשמש או המיועד לשמש לצורכי נופש לציבור בחיק הטבע או להנצחת ערכים שיש להם חשיבות היסטורית, ארכיאולוגית, אדריכלית, טבעית או נופית וכיוצא באלה.

(מתוך חוק גנים לאומיים)

• תכנית עמ/6

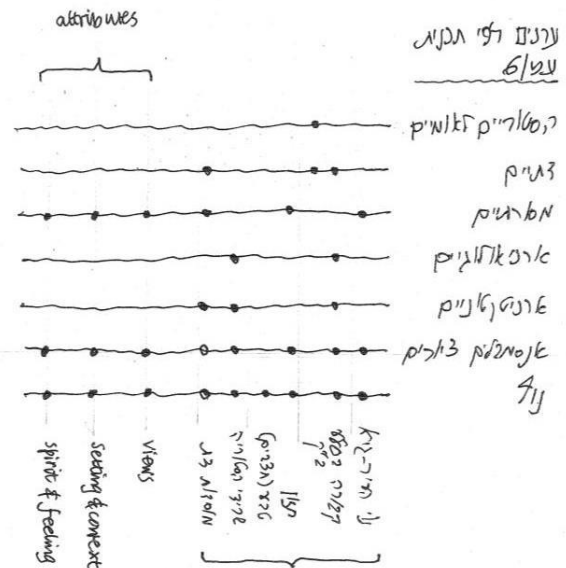
תכנית עמ/6: תכנית זמנית נוסדה לאסד הכנה הכניסה מפורסות לגן לאומי כחוק תחזוקה. תכניות מפורסות אלה הוגשנה לאיכור וועדות התכנון והכניסה הכוללת, ויהיה עליהן להבטיח את הדברים הבאים:

א. כיסור: הבטחת חוסר ופגיונו של הכסח על ידי כבירת הנוף ו. כבירת ערכים היסטוריים לאומיים, ערכים דתיים, ערכים מסורתיים, ערכים ארכאולוגיים, ערכים ארכיטקטוניים, הנסמלים ציוריים וערכי נוף, כדי להבטיח הרחב יוכל להנות מהם ללא הפרעה גם בדורות הבאים.

ב. ניהול: כיתוח השטח ופיתוחו במסגרת לתחל לציבור הרחב את הנחיות הדורות לערכים ספורים בשטח ולמחיה בו.

2.2 ערכים ותכונות (Values and Attributes)

הגן לאומי סובב החומות מעוגן בתכנית עמ 6 שקובע את הערכים הרלוונטיים הבאים:

ה'קול' 27-28/10/1998

ה'קול' 27-28/10/1998

ערכי (Values) המקום, הם ערכים גלובליים, המקבלים ביטוי ומתאפיינים דרך התכונות (Attributes) בהן מחזיק המקום הספציפי. בטבלה למעלה ניתן לראות כיצד ערכים (היסטוריים, דתיים, ארכיאולוגיים, ארכיטקטוניים...) מקבלים ביטוי במקום הספציפי- גיא בן הינום.

בסיכום שבהמשך, נראה כיצד ערכים אלו עלולים להיפגע כתוצאה מפגיעה של תכניות פיתוח בתכונות המקום.

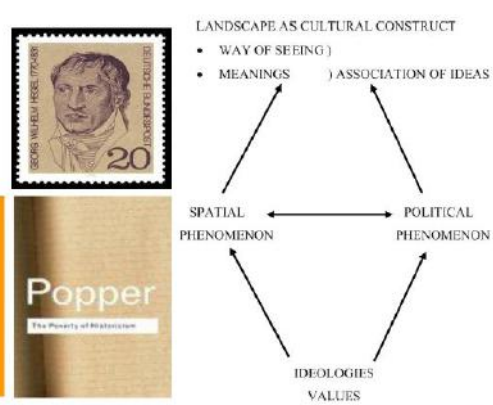
2.3 פרשנות הערכים

יש חשיבות לא רק בקביעת הערכים אלא גם בפרשנות שלהם, כפי שמתבטאת בנוף-תרבות:

interpretation

- **Universalism**
- **Historicism**
- **Existentialism**

- **Existentialists celebrate the human existence**
- **Very subjective**
- **Emphasis on meaning within each individual**
- **May doubt external reality**
- **Emphasis on present**

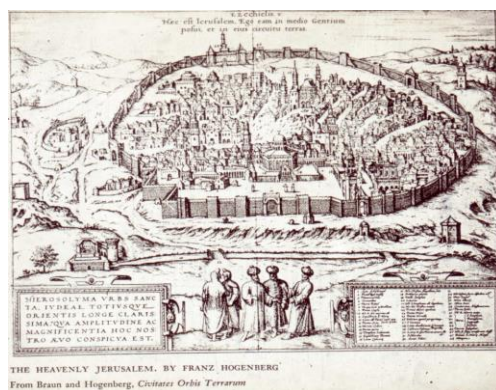

Interactive phenomenon of landscape (K. Taylor).

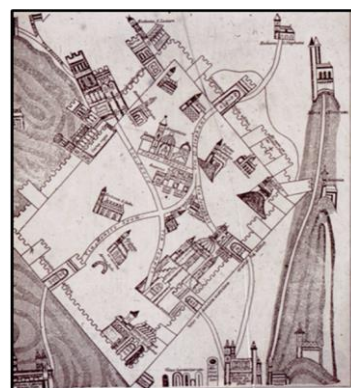
חלופות בפרשנות -

בפרשנות משולבת המורשת המוחשית והלא-מוחשית כאחד בהבנת ההיסטוריה, תכנון העיר והמסורות של המקום כולל מושגים כמו קרן העיר, נוי העיר כפי שיובהר בהמשך.

מפות קוגניטיביות – mental maps

מפת -מייצגת דימוי עירוני של ירושלים כפי שהיא נתפסה במאה

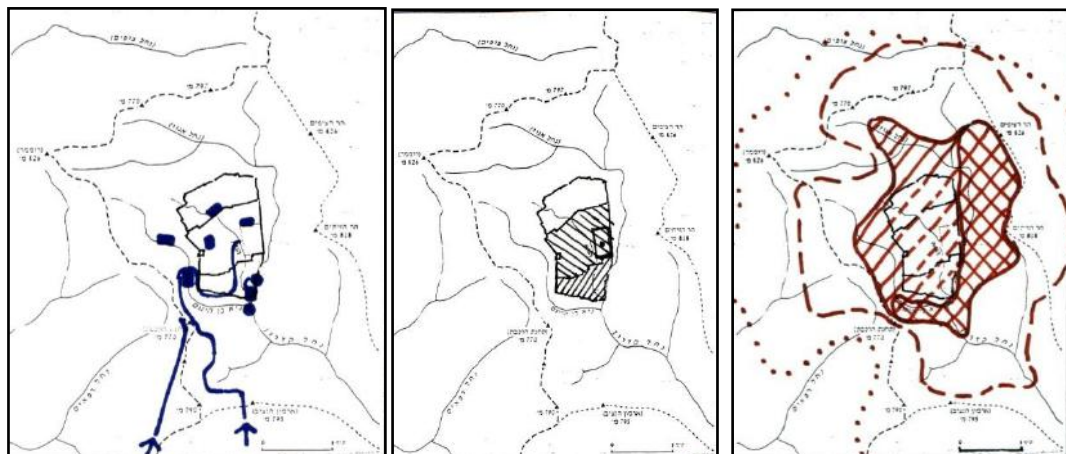
מפת קמבריי -מפה צלבנית, מייצגת דימוי עירוני של ירושלים כפי שהיא נתפסה במאה ה-12

3 עיר, קבורה וחזון

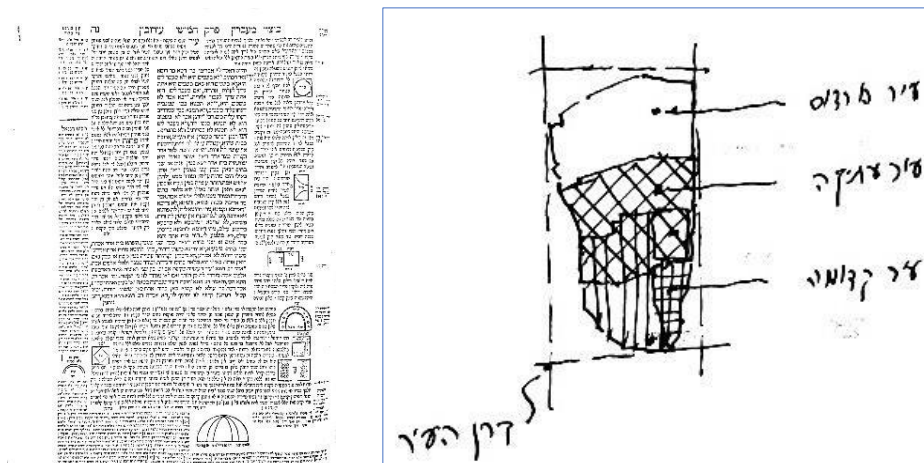
גיא - כמקום של עיר

גיא - כמקום של קבורה

גיא - כמקום של חזון

למעלה: מערכות המים – הנקרופוליס - העיר ההיסטורית/ קרן העיר (מייק טרנר)

תנו רבנן המרבע את העיר עושה אותה כמין טבלא מרובעת וחזור ומרבע את התחומין ועושה אותן כמין טבלא מרובעת וכשהוא מודד לא ימדוד מאמצע הקרן אלפים אמה מפני שהוא מפסיד את הזווית אלא מביא טבלא מרובעת עירובין נ"ו:

המקום הראשון בו מוזכר הגיא בשייכות לעיר הוא ביהושע ט"ו ח' - "ועלה הגבול גי בן הנם אל כתף היבוסי מנגב היא ירושלים ועלה הגבול אל ראש ההר אשר על פני גי- הנם ימה אשר בקצה עמק רפאים צפונה"

3.1 מקום של עיר

- "והגיא בינו ובין העי" (יהושע ח' יא) - מבטא את ההתמודדות של בני ישראל תחת פיקודו של יהושע בתקיפת העיר עי.
- "והגיא ביניהם" (שמואל א' יז ג') - במלחמת שאול מול הפלישתים - מתאר את הייחוד וההשיבות של אותו אזור חיץ בין העיר והסובב אותה.
- "ירושלים הרים סביב לה" - מביע את הביטוי של הגיא שהיה היסוד למיקום עיר בתקופות היסטוריות.

הגיא היה גורם מהותי במיקום העיר, היווה את רמת ההגנה והיה לחפיר טבעי למקום בשלושה צדדים - החפיר הטבעי היווה את גבולות העיר והצד הצפוני נשאר חשוף לפגיעה.

מדובר ב - "Integrity of the Topography".

"The other, wider and greener, was "the ravine" (Ge), in which probably some ancient hero had encamped, - "the son of Hinnom; and from the name thus compounded, "Ge Ben- Hinnom", "Ge - Hinnom", was formed the word "Gehenna", and thus what Milton truly calls "the pleasant valley of Hinnom", was through its late associations given its name to the place of future torment. These deep ravines, which thus separate Jerusalem from the rocky plateau of which it forms a part, are a rare feature in the general scenery of the Holy Land. Something of the same effect is produced by those vast rents which under the name of "Tajo", surround or divide Toledo, Ronda, Alhama, and Granada, on the table- lands which crown the summits of the Spanish mountains. But in Palestine, Jerusalem alone is so entrenched, and from this cause derives, in great measure, her early strength and subsequent greatness." (1)

3.2 מקום של קבורה

אחת מהתופעות הייחודיות ביותר של ירושלים הינו המרחב הנקרופוליס - עיר המתים.

• "ויקבר אותו בגי בארץ מואב" (דברים ל"ד ו') - הקבורה של משה נעשת בגיא

מפני שהדפנות של הוואדי עם מאפשרות קבורה.

• "גי העוברים קדמת ים" (יחזקאל ל"ט ה') - מבטא את אותה קבורה המונית

בגיא. ואף בתהילים נאמר כ"ג ד' - "גם כי אלך בגיא צלמוות".

• מסכת בבא- בתרא, פרק ו' מתייחסת לסגנונות הקבורה בדפנות הוואדי, חפירות ומחילות בנויות וטבעיות כאחד.

מרחב זה קיבל במשך הדורות מימדים ענקיים כפי שניתן לראות בהתפתחות מערות הקבורה במשך הדורות, ודוגמאות מיוחדות נמצאו בגיא בן הינום.

"What these ravines were in determining its earliest defences, they have been ever since. It is obvious that the deep depressions which thus secured the city must, like the Jordan valley to the whole country, have always acted as its natural defence. But they also determined its natural boundaries. The city, wherever else it spread, could never overleap the valley of the Kedron or of Hinnom; and those two fosses, so to speak, became accordingly, as in the analogous case of the ancient towns of Etruria the Necropolis of 2

עיר המתים של ירושלים השתרעה במשך הדורות במרחב שמעבר להר הצופים ונחל קדרון. מרחב זה מהווה מקום ייחודי באמונה בתחיית המתים המשותף ליהדות, לנצרות (3) ולאיסלם.

¹ Judea And Jerusalem - Stanley, 1865

² Stanley, 1865 - Judea And Jerusalem
³ The New Testament, Revelations

3.3 מקום של חזון

המקום שעתידי לבוא - כפי שנאמר בדברי הנבואה של ישעיהו, ירמיהו ויחזקאל.

- בנבואת ירמיהו (ז' ל"ב-ל"ד) - "לכן הנה ימים באים נאם ד' ולא יאמר עוד התפת וגיא בן הנם כי אם גיא ההרגה וקברו בתפת מאין מקום"
- הנבואה רואה את הפינה של מקום ההריגה למקום שמחה כפי שחוזר
- בפרק ל"א ל"ט - "וכל העמק הפגרים והדשן וכל השרמות עד נחל קדרון עד פנת שער הסוסים מזרחה קדש לד' לא ינתש ולא יהרס עוד לעולם"
- בזכריה י"ד ד'-ה' - "ונבקע הר... גיא גדולה מאד... ונסתם גיא הרי" - מבטא את רעידת האדמה - תרתי משמע - באחרית הימים כאשר הר הזיתים נבקע ונוצר גיא שבמסגרת חזון יחזקאל מתמלא מים לכיוון ים-המלח.
- גם בישעיהו יש מסע חזיון בגיא (ישעיהו כ"ב א')
- בתקופות מאוחרות יותר ניתן לראות עימות בין החזון לעתיד לבוא וגיהנום - המתח בין עבודות המולך במקום ופיתחו של גיהנום לעתיד לבוא כפי שבא לידי ביטוי בעשר ההבטחות על ירושלים בזכריה.
- במסכת סוכה ל"ב ע"ב - "אמר ר' מריון אמר ר' יהושע בן לוי ואמרי לה תני רבה בר מרי משום רבן יוחנן בן זכאי שתי תמרות יש בגיא בן הנם ועולה עשן מביניהם וזהו ששנינו ציני הר הברזל כשרות וזו היא פתחה של גיהנום".
- הדבר חוזר על עצמו במסכת עירובין י"ט ע"א כשמתפתח הדיון על פתחי גן העדן ופתחי גיהנום ומתחבר הדימוי שהמשיך לא רק בתרבות היהודית אלא גם מאוחר יותר בתרבות הנוצרית.

לאחר תום השלטון היהודי בירושלים, התפתחה תרבות נוצרית במקום עם אמונות הקשורות לגיא בן הינום ובעתיד לבוא על האזור.

הביטוי הפיזי של משמעות תרבותית זו הוא עניין לעיון ולדיון גם בנושאים כגון צמחיית המקום ומסלולים הנותנים תחושה של טיול בהיסטוריה. בפיתוח רעיון זה ה - cultural significance מקנה למושג אזור חיץ - buffer zone את המשמעות של המונח גיא.

3.4 הגעה אל המקום

ההכרה בטופוגרפיה של ירושלים חיזקה לא רק "את המקום" אלא גם את ההגעה "אל המקום".

ההגעה של אברהם אבינו מהדרום לכיוון הר המוריה, הגעתו של ישו מהמדבר והגעתו של ריצ'ארד לב הארי מהצפון - מכיוון הר שמואל מהווים פרקים בהיסטוריה כשמדובר בדרכים אל ירושלים. התייחסות להגעה של אלנבי בשנת 1917 שווה ציון:

It would be wrong, however, to conclude that the ceremony was devoid of more complex symbolism altogether. Indeed, Allenby's entrance on foot seems to be the one feature which had been truly imprinted on collective memory. This feature, too, was dictated by London. On 21 November, Allenby was informed that 'it would be of considerable political importance if you, on officially entering the City, dismounted at the City Gate and entered on foot. German Emperor rode in, and the saying went round "a better man than he walked"'. Advantage of contrast in conduct will be obvious.'

Eitan Bar-Yosef, *The Last Crusade? British Propaganda and the Palestine Campaign, 1917-18*

התכנית של קנדל זיהתה את אותם מימדים נופיים, וקבעה אלמנטים פתוחים ותצפיות אל עבר העיר העתיקה.

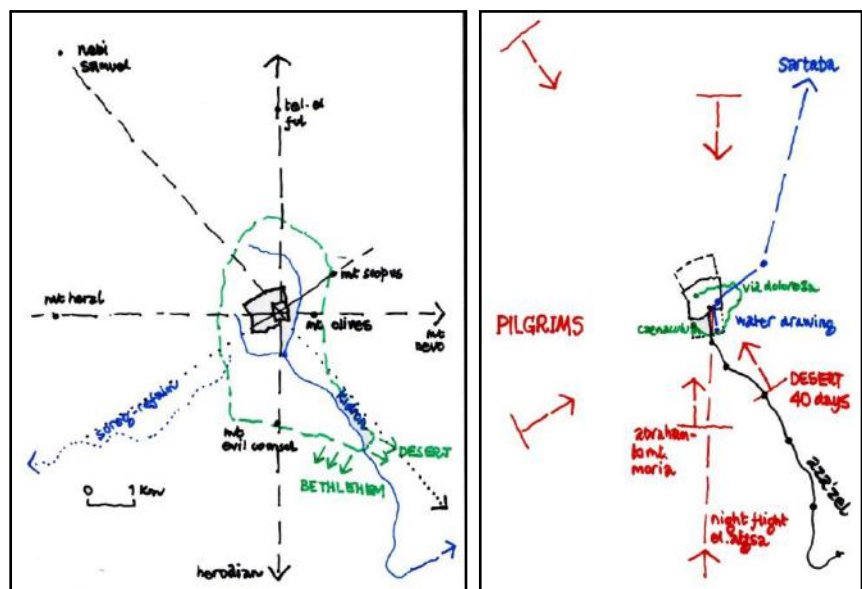
אין מה לדבר שהתכנית בעלת החזון המרשים ביותר הייתה של היינס ראו ב - 1948 שבתוך להט מלחמת העצמאות הגה תכנון לעיר מאוחדת המבוססת על אותם עקרונות בריטיים שהתפתחו במשך העשורים שקדמו לו (4).

עם איחוד העיר ב - 1967 הרעיון לייצר מרחב תכנון מיוחד, לפי חוק התכנון והבנייה יצר את תכנית עמ/9 ככלי לטיפול בשטחי העיר העתיקה וסביבותיה. התכנית עצמה בנתה אזור חיץ - buffer zone לעיר העתיקה ופותחה בצורה מדוקדקת על ידי צוות שרון- ברוצקוס- שרון ששילבו תכנית של גן לאומי מסביב לחומות תוך הבטחת מבטים היסטוריים כמו זה של בית הקברות הבריטי ממלחמת העולם הראשונה. רעיונות אלו הינם פירוט של תכנית אב מ - 1968 (5). במהלך השנים העקרונות של תכנית עמ/9 המשיכה להוות את הבסיס לאזור מיוחד לפי כל הכללים.

מטרות התכנית הינן (6):

- לאפשר את פיתוח של האזור עליו חלה התכנית תוך שמירה קפדנית על אופיו המיוחד.
- לקבוע סיווגים של אזורי עיר שונים, לקבוע שימושים מותרים בקרקע ובבניינים, להתוות רשת דרכים ראשיות, לקבוע את צורת הבנייה וכיוצ"ב, הכל כמתואר בתכנית.
- לשימוש כבסיס להכנת תכניות בנין ערים מפורטות לשטח זה.
- לדאוג לשמור נוף טבעי ועירוני בשטח התכנית.
- שמירה על האתרים המסורתיים המשמשים נכסי קדושה והווי ליהדות ולדתות אחרות.
- שמירה של האתרים הארכיאולוגיים בשטח התכנית.

בשנת 1996 הוכנה תכנית לעמק המלך וככלה את השטחים ההיסטוריים מחוץ לחומות בנחל קדרון וגיא בן הנום. (7)

מרחב ירושלים – הגעה אל המקום (מייק טרנר)

מתוך: מיתוס וריטואל בהילכות ירושלים

חביבה פדיה (עורכת), המיתוס במחשבה היהודית (אשל באר-שבע, ד), ירושלים תשנ"ו, עמ' 45-57 פרופ' מאיר בר-אילן

⁴ אטלס ירושלים

⁵ תכנית אב ירושלים - 1968, השמשוני- שבייד- השמשוני

⁶ תכנית מתאר מקומית עמ/9 לירושלים העתיקה וסביבתה תשל' - 1970 - סעיף 6

⁷ ירושלים 3000 - עמק המלך; פתוח מזרח ירושלים ואח'

וַיִּדְבֹר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר דַּבֵּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, לֵאמֹר: אִישׁ אִישׁ כִּי יִהְיֶה טָמֵא לִנְפֹשׁ אוֹ בְּדָרְדָר רָחֵקָה לָכֶם, אוֹ לְדַרְמִיכֶם, וְעָשָׂה פֶסַח, לֹה', בַּחֲדָשׁ הַשְּׁנִי בְּאַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם, בֵּין הָעֶרְבִים יַעֲשׂוּ אֹתוֹ: עַל-מִצּוֹת וּמִלֻּרִים יֹאכְלֻהוּ לֹא יִשְׁאִירוּ מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר וְעֶצֶם לֹא יִשְׁבְּרוּ-בּוֹ; כָּכָל חֶקֶת הַפֶּסַח, יַעֲשׂוּ אֹתוֹ
במדבר פרק ט , פסוקים ט-יב

המשנה מתארת את העלייה לרגל כחגיגה גדולה, שבה היו מקשטים את העולים לרגל, שרים ומנגנים. מקובל כי בזמן העלייה לרגל הייתה צפיפות עצומה בירושלים, ובכל זאת אומרת המשנה: "מעולם לא אמר אדם, צר לי המקום שאליו בירושלים."

סך כל הפירושים למקום שנחשב רחוק מירושלים - ביחס לנטע רבעי ומעשר שני - היה ארבעה:

- (1) חוץ לחומת ירושלים;
- (2) חוץ לחומה, ושרואה את פני חומת ירושלים;
- (3) מרחק יום הליכה מירושלים;
- (4) מרחק שלושה ימי הליכה מירושלים.

מבחינה היסטורית ניכר כי 'קו הגבול' של מקום רחוק לא היה קבוע אלא מצוי בתהליך של שינויים מתמידים: בראשיתו היה רחוק יחסית (=מגילת המקדש), אחר כך התקרב לעיר (=משנה), ובתקופה מאוחרת יותר התרחק הגבול שוב (=ר' יוחנן), והוא עתיד להתרחק אף יותר 'לכמות שהיה'

הגבול היה רחוק בתקופה שמספר מועט, יחסית, של אנשים עלה לירושלים. ואולם, מאות שנים לאחר מכן קורב הגבול עד לשערי העזרה (כשיעור אבסורדי של ריחוק מקום), עת לא יכלה ירושלים לשאת את כמות העולים שבאו בשעריה, מתוך מגמה לצמצם בה את שפע הפירות, עודף הקרבנות ומספרם המרובה של עולי-הרגל.

כבר אז, החכמים קבעו תיירות בר-קיימא.

3.5 ההיבטים ההיסטוריים והתכנוניים במאה ה-20

התכנון המודרני התפתח לאחר חידוש שליטתם של העות'מנים ב-1840 ועם יישום ה"טאנתמאט" שהיווה את הבסיס לעיור ההולך וגובר בארץ הקודש. גידול האוכלוסייה מ-5,000 ל-50,000 השאיר את העיר העתיקה במוקד עניינים עד לאחר מלחמת העולם הראשונה והחלת התוכניות הבריטיות המנדטוריות והמפורסמות. (8)

בתחלת המנדט רוב אוכלוסיית ירושלים עדיין התגוררה בתוך החומות והתכנון הבריטי עם ענקי המקצוע השאיר חותם המבוסס על ערכי תרבות בעלי משמעות עד לימינו. בעומק ההיסטוריה אנו לפעמים לא נותנים את הכבוד הראוי לתקופה זו אבל אותן התוכניות שהתפתחו חשובות לא פחות בעיצוב העיר כיום.

כשאלנבי נכנס לעיר הוא הזעיק את הארכיטקט אשבי ממצרים לסייע בפעילות התכנונית בעיר. אשבי בתורו דאג להביא את פטריק גדם ובהמשך את הולדיי וקנדל שהיו מעורבים בתכנון העיר (9) אבל חוט אחד מקשר בין כולם - המקום הגיאוגרפי של העיר העתיקה, החזרת השטחים הפתוחים מסביבו ודירוג הבינוי והאיזור, מגבלות בנייה וסגנון אזורי החיץ. העיר העתיקה ושלוש אזורים חיצוניים שמסביבה היוו את הבסיס לתכנית אשבי מ-1918. גדם פיתח תכנית ב-1919 וחזק את אותם שטחים פתוחים בגיא בן-הינן וגם קבע את המונח של "אזור ארכיאולוגי". ממשיכו - מקליין, הולדיי וקנדל השתמשו במונח זה בתכנוניהם (10).

⁸ ההסטוריה של ירושלים במאה ה-19, פרופ' י' בן-אריה

⁹ Proceedings of the Pro-Jerusalem Society, 1920-1922

¹⁰ Jerusalem, 1948, H. Kendall

3.6 היסטוריה חברתית - Social History of the Place

המקום קיבל את שמו הינום, כיוון שנתפס במסורת כאחד משלשת השערים לגיהנום:

ועי' בגמ' עירובין דף יט עמוד א

"ואמר רבי ירמיה (בר) אלעזר [אמר היא שיחתי: בילקו] ש ישעיהו רמז תלז הוא א"ר ירמיה אמר רבי אלעזר] **שלשה פתחים יש לגיהנום**, אחד במדבר ואחד בים **ואחד בירושלים**. במדבר, דכתיב (במדבר ט"ז) וירדו הם וכל אשר להם חיים שאלה, בים דכתיב (יונה ב') מבטן שאול שועתי שמעת קולי, בירושלים דכתיב (ישעיהו ל"א) נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים. ותנא דבי רבי ישמעאל: אשר אור לו בציון - זו גיהנום, ותנור לו בירושלים - זו פתחה של גיהנום. ותו ליכא? והאמר רבי מריון אמר רבי יהושע בן לוי, ואמרי לה **תנא רבה בר מריון בדבי רבי יוחנן בן זכאי: שתי תמרות יש בגי בן הנום ועולה עשן מביניהן, וזו היא ששנינו ציני הר הברזל כשירות, וזו היא פתחה של גיהנום! - דילמא היינו דירושלים**"

בתוך הגיא, המהווה חיץ בין העיר והמרחב התהוותה היסטוריה חברתית ותרבותית כאחד. רבדים אלו הינם הפנים של המקום ומהווים נושא לדיון נפרד. ההיפדורם כפי שפרופ' קלונר רואה בבריכת הסולטן; התיאטרון של קונרד שיק באבו - טור, הם פרי המחקר הענף על המקום שהתפתח מאז ומתמיד. ההיסטוריה החברתית מתחילה בטקסים למולך של התושבים המקומיים, הריטואל של מחנות עולי הרגל שגדשו את העיר וחיפשו מקום ארעי בשלושת הרגלים, אמות המים שעוברות במקום בכדי לספק את צרכי התושבים ומבקריה, מתערבב עם "המקום" וה- "אין מקום" של העיר והגיא.

"ויבנו את במות הבעל אשר בגיא בן הנם להעביר את בניהם ואת בנותיהם למלך אשר לא ציויתים ולא עלתה על לבי לעשות התועבה הזאת למען החטי את יהודה". ירמיהו ל"ב, ל"ה

גם המקורות עוסקים בהנחיות לתכנון וניהול העיר:

במסכות עירובין נ"ה - מדובר על אחריות של אותם השטחים כ"נוי העיר" ואף קביעה טריטוריאלית של קרן העיר, ואותם גבולות שניתן להתייחס לגבולות המרחביים.

לירושלים הנוצרית יש משמעות לא רק כאתר בנוי, אלא בעיני המאמינים בעולם ובמשך הדורות. הר ציון היווה מוקד לתהלוכות וקישר גם את הר הזיתים וה- Via Dolorosa אל כנסיית הקבר, זאת על רקע הנבואות בברית החדשה.

לסיכום ביניים - יש להפוך את משמעות המונח - cultural significance להנחיות תכנוניות ועיצוביות כאחד ובמסגרת נופ תרבות - שהינו מעשה ידי אדם ובצורה אותנטית.

4. סיכום

ההתבוננות בשטח והבנת הערכים של גיא בן הינום והר ציון נעשו במקומות ייחודיים במרחב, כגון:

המקום הנמוך ביותר בקו פרשת המים על יד המזרקה בגן הפעמון, מגבעת התנ"ך, מהמבט הראשון אשר מגלה את הר ציון, מבית הקברות הקראי, מהכפרים-קברי מערה באבו תור, ומצד שני מהמרחבים בהר ציון.

פיתוח עתידי באזור גיא בן הינום עלול לפגוע בתכונות המקום, דבר שיביא לפגיעה בשימור ערכי המקום. ההגדרה של "עיצוב אורבני" או ה"הקשר" - הינה "נימוסין" ו"דרך ארץ", לכן מדובר בקביעת כללים של יחסים וגודל אלמנטים במרחב. מונח המבחן שאנשי המקצוע העוסקים במורשת משתמשים בו, כאמור, הוא - חודרנות (obtrusive).

אפשר להבין את הערכים באמצעות האיוון בין הבנוי והפתוח. במקרה זה, האיוון ישמר על-ידי שמירה על הפתוח כולל נפחו, שכן ערכי המקום קשורים בהיותו "נוכח בהיעדרו", כלומר שימורו כריק או כפתוח מהותיים להגדרתו העצמית. בנוסף, חשיבותו של הגיא כאזור פתוח, לא נוגעת רק לאתר עצמו אלא משפיעה גם אל האתרים נוספים. שימורו של הגיא כמקום פתוח שמגדירה את העיר ומיקומה בטופוגרפיה וכאזור חיץ משמרת ומעצימה גם את האתרים הסמוכים לו – הר ציון וחומות העיר בכל תקופה:

שימור הערכים ההיסטוריים, הלאומיים והדתיים:

- חשיבותו של המקום כדרך הגעה אל העיר: ישנה חשיבות לגיא כאיזור שלקראת העיר, בו עוברים בעת העלייה לרגל, ולא חלק מהעיר עצמה. פיתוח יוביל לפגיעה במבט, אל הגיא וממנו, תכונה מהותית לקיום הערך.
- כאמור, האזור בעל חשיבות היסטורית-דתית כמקום קבורה: לריטואל של היציאה מחומות העיר וקבורה בגיא, יש חשיבות היסטורית ודתית. פיתוח באיזור עלול לטשטש את גבולות העיר, כלומר לפגוע בהקשר (Context) ובכך לפגוע בערכים ההיסטוריים והדתיים של המקום.
- חשיבותו של המקום והגיא כאמצעי הגנה המתבטא במרחב החלל ותלת המימד שמופר ע"י הרכבל

שימור ייחודיות הנוף:

- ישנה חשיבות כנוף "טבעי" וכגיא: ישנה חשיבות לשימור הנוף, שכן ייחודו הנוף הוא בהיותו מחוץ לעיר, ולא מיושב. פיתוח עלול לפגוע במימד זה של הנוף.

שימור האתרים הארכיאולוגיים:

- ישנה חשיבות בשמירה על המרחב לשם הקשר על אתרים ארכיאולוגיים.

ובסוף דבר, עלינו להדגיש בצורה החזקה ביותר שגיא בן הינום והמרחב שלו ודפנות הוואדי מגבעת התנ"ך, אבו טור/ הר העצה הרעה והר ציון עד שער האשפות הינו מרחב היסטורי רב חשיבות בתלת – מימד שלו חלל שתמיד חיבר ירושלים דמעלה וירושלים דמטה כעיר שחוברה יחד ופרשנות של רש"י במסכת תענית ה.

וא"ל רב נחמן לר' יצחק מאי דכתיב (הושע יא, ט) בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר משום דבקרובך קדוש לא אבוא בעיר א"ל הכי א"ר יוחנן אמר הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה ומי איכא ירושלים למעלה אין דכתיב (תהלים קכב, ג) ירושלם הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו

ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו - ירושלים שלמטה תהא בנויה כעיר שחוברה לה שהיא כיוצא בה חבירתה ודוגמתה מכלל דאיכא ירושלים אחריתי והיכן אם לא למעלה :

דורות רבים לפנינו היו מודעים לחלל ומרחב זה והוא נתפס בשלושת המימדים הפיזיים אלו בנוסף למימד הזמן כאשר הרכבל מפיר ערכים אלו ודורס הבנת המקום.